

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Samádát üt

1. A Magyar Nyelv 90. évfolyamában GREGOR FERENC több szótörténeti adatot közöl, köztük az alábbiakat is (1994: 126): „*samáda* ’Schamade’ – 1704: » ... mind commendáns *samádát* üttetett s az lövés mind az két részről megszűnt« (Gyulai 227), »Látván Salenbourg, hogy meg nem tarthatja, *samádát* üttetett, feladta az citadellát« (uo. 230)».

GREGOR – a tanulmány jellegéből fakadóan – csak az adatokat közli, nem nagyon próbálkozik a lexéma jelentésének feltárással. Ez abból is jól látható, hogy a legtöbb régi szóalaknak a jelentését magyarul adja meg (pl. *sallarium* ’fizetés, bér’), itt azonban csak a *samáda* szó német előzményét közli értelmezésként. Másrészt az is elkerüli figyelmét, hogy mindkét nyelvtörténeti adatban ugyanaz az ige szerepel a *samáda* lexéma mellett, ami azt a gyanút kelti, hogy itt igazából nem pusztán egy mai nyelvünkben már elő nem forduló lexémával van dolgunk, hanem egy kiveszett szólással is: *samádát üt/üttet*. A továbbiakban ennek a lexémának és a hozzá kapcsolódó szólásnak a jelentését és eredetét fogom feltárni.

Az már GREGOR közléséből is látszik, hogy a *samáda* kifejezés valamiféle katonai műszó lehet, s a harc felfüggesztéséhez kapcsolódhat. Még jobban megérthetjük a lexéma használatát az előbbi két rövid részlet tágabb kontextusából. Mindkét idézet Gyulai Ferenc gróf 1703–1704 között írott naplójából való, az első bővebben így szól: „16. Septembris. Éfélkor az francia rajtunk jöven, egy oldalát el akarta töllünk az városnak nyerni, kivel virradtig puskáztunk. Mind az két részről sok ember esett el. [...] Az városnak egy oldalán már olly prést(!) lőtt volt az francia, hogy 15 szekér szélteben elmehetett volna rajta és az mi bástyaainknak ágyülvösit már elvette volt, kihez képest estvefelé Generál Kribbaum 500 svajczer és piemonti zoldáttal, item 200 hajdúval, óbester Bagossi urammal, ivriai gubernátor és jeles piemontézer tisztekkel magát az castélyban recipiálván, az egész regementeket, zászlóival együtt, az városon hagyta, sabandiai herczeg német óbesterét, Salemburgot hagyván commendánsnak, bizonyos condi(ti)ókat hagyván neki, hogy ha az francia megád és reááll, az várost adjuk fel. (Én is az regementtel véle maradtam). Saleburg [sic!] mint commendáns *samádát üttetett* s az lövés mind az két részről megszűnt.” (Gyulai 1928: 227) [Új bekezdés.] „27. Septembris. Jó hajnalban az francia ostromnak indult az citadellának. Látván Salenbourg, hogy meg nem tarthatja, *samádát üttetett*, feladta az citadellát, magok is mind rabbá lettenek, mellyet mi az castélyból néztünk és mint vitték ki őket rabul, az zászlókat is azmint elszedték az regementektől.” (Gyulai 1928: 230)

A bővebb kontextusok is egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy ha valaki *samádát üttetett*, akkor azzal a harc, illetve az általa védelmezett állások feladását fejezte ki. A kifejezésben szereplő *samáda* főnév a magyarba feltehetőleg a németből került (ném. *Schamade* ’a megadás jelzése’), oda pedig a franciából (fr. *chamade* ’ua.’). A francia kifejezés a Duden Online Wörterbuch szerint az olasz *chiamata* ’kiáltás, hívó/kiáltó hang/szó’ főnévre megy vissza, végső forrása pedig a latin *clamare* ’kiabál, kiált’ ige (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Schamade>).

2. RÖHRICH Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten című munkája szerint a régi harcászati műszó a németben a 17. század végétől mutatható ki. RÖHRICH elsőként egy 1709-ben született munkából idézi: „Hierauf war man resolviret, den Wall ebenfalls zu stürmen, als der Feind an allen Attaquen (sic!) die *Chamade schlug* [kiem. tölem – F. T.] und weiße Fahnen, als Zeichen der Übergabe, aussteckte” ’erre fel elhatározták, hogy megrohamozzák a falat is, mikor az ellenség a sok roham hatására *samádát üttetett*, és fehér lobogókat tűzött ki a megadás jeleként’ (RÖHRICH 1992: 1300). A fentebb Gyulai Ferenc naplójából való adatok szintén a 18. század legelejéről származnak, ez azt bizonyítja, hogy ugyanebben az időben már a magyarban is ismerték és használták a kifejezést. Ez nem is meglepő, hiszen a katonai nyelvben igen erős volt a német hatás, ráadásul mindkét esetben osztrák császári csapatok adják meg magukat a franciáknak, s egy német ezredes¹ adja ki a parancsot, hogy dobpergéssel jelezzék a város, illetve a későbbi alkalommal a citadella feladását.

A *Schamade* főnév leggyakrabban a *schlagen* ’üt’ ige mellett fordul elő a németben, hiszen a megadást többnyire dobpergéssel jelezték, ám előfordult az is, hogy trombitával adtak jelet, innen a *Schamade blasen* ’samádát fúj’ kifejezés a németben. Nemcsak maga a *Schamade* főnév lehet egyébként átvétel a franciából, hanem az egész harcászati kifejezés is, hiszen ott is ugyanígy hangzik: *battre la chamade* ’megadja magát, kapitulál’ (vö. PÁLFFY 2002: 219), ám ez nem szükségszerű, hiszen tudjuk, hogy számos esetben a közös szemléletmódból alakulnak ki két nyelv közötti frazeológiai ekvivalensek. Mivel itt a motivációs háttér, azaz a harc feladásának dobpergéssel való jelzése ugyanaz volt a különböző nemzeteknél, a teljes frazeológiai ekvivalencia párhuzamosan is kialakulhatott úgy, hogy csak maga a *chamade* komponens származik a franciából, de a mellette levő ’üt’ jelentésű ige minden vizsgált nyelvben az említett hadi szokás miatt került a kifejezésbe. A kifejezés egyébként megtalálható a svájci németben is: *er schlot Schamadi* ’megadja magát’ (vö. RÖHRICH: uo.), sőt BIERICH szerint (2012: 91) régebben megvolt az oroszban is (*буть шамад*). Itt is nehéz volna eldönteni, hogy az orosz kifejezés a német vagy a francia szólás tükörfordítása-e, vagy a francia *chamade* felhasználásával az azonos szemléleti alap nyomán jött létre. A Pallas nagy lexikona szerint (4: 265) azonban a *chamade* mint jelzés szokásban volt a spanyol és olasz seregeknél is: ezzel kért fegyverszünetet halottainak összeszedésére a harctéren viasszaszorított fél. A lexéma emellett az angolban is megvan (*chamade* [e.: [ʃəˈmaːd]]), így összességében az a valószínűbb, hogy az orosz kifejezés sem tükörfordítás, hanem a franciából indulva számos nyelvben párhuzamosan alakulhatott ki a fordulat (vö. FORGÁCS 2021: 383).

A magyar *samádát üt* is lehet közös szemlélet eredménye, de – tekintettel a magyar katonai nyelvet ért igen erős német hatásra – ebben az esetben talán joggal számolhatunk tükörfordítással is. A magyar adatokban a fentebb említett óbester parancsolja meg a feladás jelzését, ezért találjuk az idézett szövegrészekben a műveltető igealakot (*samádát üttet*). Azaz ha itt arról volna szó, hogy az ostromlott csapatok jelezték a harc feladását, akkor itt is az állna, hogy *samádát ütöttek*.

¹ A parancsnok neve bizonytalan, hiszen három alkalommal is előfordul az idézett szövegben, de mindháromszor némileg eltérő helyesírással: *Salemburg* ~ *Salenburg* ~ *Saleburg* (ez utóbbiból feltehetően csak elmaradt a nazális, de hogy az *-m-* vagy *-n-*, azt nem tudjuk biztosan). A napló szeptember 18-ához fűzött bejegyzésében ráadásul egy negyedik változat is feltűnik: *Sallenburg*.

3. Érdekes ugyanakkor, hogy a Gyulai gróf naplójában fellelhető *samáda* alak írás-módja régibb nyelvünkben nem volt általános. A szóvégi *-a* jelenléte ebben az alakban feltehetően azzal függ össze, hogy Gyulai a németből ismerte a kifejezést, hiszen a szövegből is az derül ki, hogy német csapatok oldalán harcolt abban az időben. A német *Schamade* szóvégi *-e*-jének analógiájára használhatták a *samáda* változatot úgy, hogy a magyar szóalakban hangrendi illeszkedés történt a magánhangzó-harmónia jegyében.

Ugyanebben az időben használatban lehetett nyelvünkben a franciás *samád* vagy eredeti helyesírással *chamade* változat is, legalábbis erről tanúskodik MARKÓ ÁRPÁD egy tanulmánya, melyben egy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában fellelt, addig ismeretlen kézíratos könyvecséről számol be. Ez szerinte a legelső katonai műszótár, amely tekervényes latin címe szerint „a német és francia nyelvből vett és megmagyarázott hadi szakkifejezéseknek, katonai dolgoknak és elnevezéseknek jegyzéke a hadi mesterségben szorgalmasan, buzgón szolgálók számára” (MARKÓ 1959: 157).

A 208 kis oktáv lapnyi terjedelmű kézirat, amelyet szerzője Syllabusnak nevezett el, 1741. november 20-án készült el, s egy pontos katonai magyarázó műszótár, ABC sorrendben. „Szerzője kétségkívül művelt, több nyelvet értő és a katonai és műszaki szolgálatot alaposan ismerő ember, tiszt lehetett. A legelső szakkifejezés az »Abandonieren«, az utolsó pedig a »Zündruth«.” (MARKÓ: uo.) Ebben a munkában a *samáda* helyett a franciás *chamade* alakot találjuk: „*Chamade* [kiem. tölem – F. T.]: »Trombitálással való feladás, mely által a megszállott vár ... értelmet ad, hogy az ellenség kapitulálni akar s magát megadni s feladni akarja«” (MARKÓ 1959: 157). Hogy ennek ejtése a franciát követte-e [*šamad*], vagy esetleg egy *-e* is állhatott-e a szó végén, azt nem tudhatjuk, de a kis szótárból látható, hogy a szerző a francia nyelvet is jól ismerte, számos francia műszó is szerepel a szótárban, pl. „*Fourage* »Lovak szüksége, abrak.«; *Gage*: »Sold. Hópénz. Fizetés.«”. Mindezek alapján valószínűnek látszik, hogy ő inkább a franciás [*šamad*] alakot használhatta.

Ugyanezt az idegenszerűbb *chamade* alakot találjuk egyébként több 19-20. századi lexikonban és szakszójegyzékben is. A Pallas nagy lexikonát már fentebb említettem, de ez a forma található a Közhasznú esmeretek tára A' Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva című 1832-ben megjelent kompendiumban (3: 102), vagy a Révai-lexikonban is (4: 395). De nemcsak lexikon-szócikkek vezérszavaként találjuk ezt a formát, hanem szövegbe ágyazva is, így például THALY KÁLMÁNNak a szomolányi csatáról szóló írásában is (1892: 16): „Wachtendonck elűzetése után csakhamar elérkezének a hegyszorulatból a kurucz ágyúk is és az erdőkből kétezer hajdú. Bercsényi ez utóbbiakat rohamra rendezé el a vár ellen, melynek kapuja belövetésére ágyúit lemozdonyoztatá. [Új bekezdés.] Ritschan Jablonczából – a melyben sem ágyú, sem eleség nem vala – e készülődést meglátván, *chamade-ot doboltatott* [kiem. tölem – F. T.] s kitézette a fehér zászlót. Parlamentair-t küldött ki és kapitulálni kívánt, szabad elvonulhatást kérve Szokolczára. Bercsényi megtagadta ezt, fegyverlerakást s feltétlen megadást követelt.”

4. Érdekességgént említsük meg, hogy a magyarban nem, de a franciában és a németben a kifejezésnek létezik átvitt jelentése is. A katonai szakkifejezésként kialakult fr. *battre la chamade*, illetve ném. *Schamade schlagen* ’jelzi, hogy feladja a harcot, kapitulál’ fordulatok pusztán a két komponens összefforrása folytán váltak frazeológiai terminus technicussá. Ez a folyamat a primer frazeologizáló dás területére tartozik (vö. FORGÁCS 2021: 96–97). Gyakran megtörténik azonban, hogy nem idiomatikus

frazémák idővel figuratív jelentésváltozáson mennek át, s átvitt értelemre is szert tesznek. Történeti frazeológia című könyvemben (FORGÁCS 2021: 105–107) több ilyen, a *sze-kunder frazeologizálódás* körébe tartozó példát is bemutattam a sportnyelv köréből (*bedobja a törölközőt, árnyékra vetődik* stb.). Ugyanilyen metaforizációs folyamat figyelhető meg a két vizsgált kifejezés esetében is. A franciában ugyanis a *battre la chamade* kifejezés átvitt értelemben azt is jelenti, hogy 'vkinek kalapál a szíve' (vö. ECKHARDT – OLÁH 2001: 221).

A németben a metaforikus jelentés nagyon közel van az eredeti hadászati értelemehez, de csak *v á l a s z t é k o s* stílusban és *r i t k á n* használatos a DWDS szerint: '<átv.> meghátrál, feladja az ellenállását' (<https://www.dwds.de/wb/Schamade?o=Schamede>), pl. Beatrice ging stillschweigend über diesen kindischen Anwurf hinweg, und sie dachte auch nicht daran, so mir nichts, dir nichts *die Schamade zu schlagen* 'Beatrice csöndesen figyelmen kívül hagyta ezt a gyerekes vádaskodást, és még csak nem is gondolt arra, hogy csak úgy ukkmukkfukk meghátráljon' [Thelen, Albert Vigoleis: Die Insel des zweiten Gesichts, Düsseldorf: Claassen 1981 [1953], S. 895 – idézi a DWDS: uo.].

Erre az átvitt értelemre a németben már a 19. században is találunk példát. A GRIMM-szótár Friedrich Schiller 1782-ben született *Der Venuswagen* című költeményéből adatolja az átvitt értelmű kifejezést, de csak nagyon szűk kontextussal, ezért most kicsit bővebb szövegkörnyezettel magából a versből idézem:

Damen, die den Bettelsack nun tragen,
Ungeschickt zu weiterem Gewinst,
Matte Ritter, die *Schamade schlagen* [kiem. tőlem – F. T.],
Invaliden in dem langen Dienst,

Setzt sie (wie's auch große Herren wissen)
Mit beschnittner Pension zur Ruh,
Oder schickt wohl gar die Leckerbissen
Ihrer Feindin – Weisheit zu.

(Schiller 1962: 22)

A Vénusz-kocsi című költemény a szerelem, sőt inkább a bujaság hatalmát ecseteli, ennek során ír a költő – nem kevés iróniával – a megfakult fényű lovagokról, akik már feladják a harcot, mert belerokkantak a hosszú harcba, s most csekélyke javadalmazással „nyugállományba kerültek”.

A versnek Tandori Dezső magyarításában létezik irodalmi fordítása is. Ebben nincs meg a *samáda* komponens, de értelmileg végső soron visszaadja Schiller szövegét:

Hölgyeket, akik már nem aratnak
– Alamizsnát csak! azt is alig –,
Lovagokat, *akik lelohadtak* [kiem. tőlem – F. T.],
Hosszú szolgálat rokkantjait,

Elteszi (nagyúri módra) hitvány
Nyugdíjba; vagy ős-ellenfelét,
Bölcsesség-istennőt boldogítván,

Ráhagy pár ily csemegét.
(Schiller 1977: 17)

5. Végezetül említsük meg a *Schamade* kifejezésnek egy a német történelemben szállóigévé vált használatát. Ez az 1870. július 13-án megjelent ún. *emsi sürgöny*-höz (németül: *Emser Depesche*) kapcsolódik. Ez a távirati szöveg készítette a Második Francia Császárságot arra, hogy 1870. július 19-én hadat üzenjen a Porosz Királyságnak, és ezzel kirobbantsa a francia–porosz háborút. Az eredeti küldemény Heinrich Abeken titkos követési tanácsos belső távirata volt, amelyet I. Vilmos porosz király Bad Ems-i nyaralóhelyéről küldött Otto von Bismarcknak Berlinbe, és amelyben leírta a franciáknak a spanyol örökösödéssel kapcsolatos követeléseit.

1870 elején ugyanis Bismarck közbenjárására a megüresedett spanyol trónt Leopold német hercegnek ajánlották fel, III. Napóleon francia császár és kormánya viszont aggodalmát fejezte ki Spanyolország és a Porosz Királyságot uraló Hohenzollern-ház esetleges szövetsége miatt. Franciaország tiltakozását követően Leopold 1870. július 11-én visszavonta szándékát a trón elfoglalására, ez már diplomáciai vereségnek számított Poroszország számára. A franciák azonban ezzel még nem elégedtek meg, és további biztosítékokat követeltek. 1870. július 13-án I. Vilmos porosz királyt az emsi Kursaal promenádján tett reggeli sétája során megállította a Poroszországba akkreditált francia nagykövet, Vincent Benedetti gróf, és ismertette vele azt a francia követelést, hogy a király garantálja, hogy soha többé nem engedi, hogy egy Hohenzollern herceg induljon a spanyol trónért. Vilmos ezt udvariasan, de határozottan elutasította, majd szóváltásuk után mindketten hűvösen távoztak.

Abeken tanácsos távirati jelentést írt az eseményről Bismarck számára Berlinbe, a király pedig felkérte Bismarckot, hogy tegyen közzé egy sajtóközleményt az eseményekről. Bismarcknak teljes szabadsága volt a sajtó megfelelő tájékoztatására, nem volt feladata Abeken eredeti jelentésének közzététele. Bismarck ezért úgy döntött, hogy alaposan megrövidíti a szöveget, kihúzva belőle Vilmos békéltető mondatait. A sürgöny szövegének megváltoztatása kapcsán hangzott el a történetírás szerint a *Schamade* lexémát tartalmazó szállóigévé vált kifejezés.

HALÁSZ IMRE Bismarck és Andrássy című tanulmányában így ír erről a Nyugatban (1913: 573): „A közlés alakja tehát Bismarckra volt bízva. Ő a sürgönyt az eredeti szövegnek körülbelől [sic!] egy ötödére rövidítette. Semmit sem tett hozzá, de kitörölte belőle a kevésbé lényeges stílári részeket és meghagyta csupán a rideg tényeket. A sürgönynek Abeken által fogalmazott eredeti szövege azt a benyomást tette az olvasóra, mintha a kérdés tárgyalásának Berlinben még talán folytatása lehetne. A rövidített szöveg úgy hangzott, mint egy ultimátum. »*Früher klang es, wie eine Schamade, jetzt klingt es wie eine Fanfare!*« – kiáltott fel lelkesülten Roon hadügyminiszter [a kiemelés tőlem való – F. T.]. S ezt a riadót másnap reggel elképedve olvasta egész Európa. (Chamade, katonai műszó,

² A mondat értelme a következő: 'Korábban úgy hangzott ez, mint samáda (azaz megadás), most viszont olyan, mint harci riadó!'. Egyébként úgy tűnik, HALÁSZ kissé pontatlanul idézi a mondatot, RÖHRICH ugyanis Bismarck emlékirataira hivatkozva közli a mondatot (1991: 1300), amely nála így hangzik: „vorher klang es wie Chamade, jetzt wie eine Fanfare”. RÖHRICH szerint ráadásul nem Albrecht von Roon hadügyminiszter, hanem Bernhard von Moltke gróf, a porosz haderő vezérkari főnöke szájából hangzott el az ominózus mondat.

mely a megadási szándéknak dobbal vagy trombitával való jelzését jelenti.) [Bekezdés.] Erre a rövidítésre mondták Bismarck ellenségei, hogy az emsi sürgönyt »meghamisította«. [Bekezdés.] A kocka tehát most már el volt vetve. A lavina megindult egyenesen ama cél [ti. a háború kirobbantása felé – F. T.] felé, melyet Bismarck elérni akart.”

6. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy régibb nyelvünkben katonai műszóként használatban volt a *samáda*, illetve franciásan *chamade* [e.: *šamad*] lexéma, melyet főként egy frazeológiai terminus technicus részeként találunk meg (*samádát üt/üttet*). Ezzel azt fejezték ki, hogy a hadat viselő felek egyike – általában dobpergéssel – jelzi, hogy feladja a küzdelmet. Ritkábban trombitaszóval is jelezték a vereség elismerését, ezért például a németben használatos volt a *Schamade blasen* ’samádát fúj’ fordulat is. A magyarban a kifejezést inkább csak katonai műszóként tudjuk kimutatni, s időközben – a hadászati szokások megváltozásával – teljesen el is tűnt, ám a francia és a német nyelvben szekunder frazeologizálódással létrejött a szólásnak átvitt értelmű használata is ’hevesen kalapál a szívé’, illetve ’meghátról, feladja ellenállását’ jelentésben.

Kulcsszók: frazeológia, történeti frazeológia, történeti lexikológia, hadtörténet.

Hivatkozott irodalom

- BIERICH, ALEXANDER 2012. Zur Entwicklung der russischen Phraseologie im 18–20. Jahrhundert. In: FILATKINA, NATALIA – KLEINE-ENGEL, ANE – DRÄGER, MARCEL – BURGER, HARALD szerk., *Aspekte der historischen Phraseologie und Phraseographie*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg. 83–112.
- DUDEN ONLINE = *Wörterbuch Duden Online*: <https://www.duden.de/woerterbuch> (2024. 08. 08.)
- DWB. = *Deutsches Wörterbuch von JACOB GRIMM und WILHELM GRIMM*, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, (<https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>) (2024. 08.08.)
- DWDS. = *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin. (<http://dwds.de>) (2024. 08.08.)
- ECKHARDT SÁNDOR – OLÁH TIBOR 2001. *Francia–magyar nagyszótár*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2021. *Történeti frazeológia. A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 218. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- GREGOR FERENC 1994. Szótörténeti adatok. *Magyar Nyelv* 90: 122–126.
- Gyulai Ferenc 1928. *Gróf Gyulai Ferenc naplója 1703–4*. A cs. és kir. 5. gyalogezred tiszti könyvtárában volt 806. sz. eredetiről másolta Dr. Márki Sándor. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
- HALÁSZ IMRE 1913. Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány. *Nyugat* 5: 570–586.
- Közhasznú esmeretek tára A’ Conversations-Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva. 3. kötet. Canopus – Delphi. Wiegand Ottó könyvtár, Pest, 1832.
- MÁRKÓ ÁRPÁD 1959. Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. 3. közlemény. A XVIII. sz. magyar katonai nyelve. *Hadtörténelmi Közlemények* 6: 151–166.
- PÁLFY MIKLÓS 2002. *Francia–magyar kéziszótár*. 3., javított kiadás. Grimm Kiadó, Szeged.
- Pallas = *A Pallas nagy lexikona* 4. kötet. A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. 1893.

RévaiLex. = *Révai nagy lexikona* 4. kötet. Szerk. RÉVAI MÓR. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1912. [Hasonmás kiadás: Babits Kiadó, Szekszárd, 1995–1996. Elektronikus kiadás: Digitalmedia Hungary, Budapest, 2007. Elektronikus elérhetőség: 3–12, 14–15. <http://mek.oszk.hu/06700/06758>.]

Schiller, Friedrich 1977. = *Friedrich Schiller versei*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Schiller, Friedrich 2013. *Gedichte. 1776–1788*. Edition Holzinger. Taschenbuch. Berliner Ausgabe.

THALY KÁLMÁN 1892. A szomolányi ütközet. *Hadtörténelmi Közlemények* 5: 1–27.

Samádát üt ‘to capitulate’

In older Hungarian usage, the lexeme *samáda*, or *chamade* [ʃamad] in a French style, was used as a military term, mainly as part of a phraseological terminus technicus (*samádát üt/üttet* ‘to beat the chamade/to have the chamade beaten’). It was used to express the giving up of the fight by one of the belligerents, usually by beating a drum. Less frequently, a trumpet blast was also used to signal an acknowledgement of defeat. For this reason, for example, *Schamade blasen* ‘to blow chamade’ was also used in the German language. The expression in Hungarian is more likely to be found only as a military term. At the same time, the figurative use of the saying in French and German was also created by secondary phraseologisation in the sense of ‘his heart is beating fast’ or ‘he is retreating, giving up his resistance’.

Keywords: phraseology, historical phraseology, historical lexicology, military history.

FORGÁCS TAMÁS

Szegedi Tudományegyetem

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Néhány gondolat Zsirai Miklós utolsó évtizedéről

Zsirai Miklósról számos méltatást írtak nyelvészek. A jelen írás nem ezek számát gyarapítja. Az foglalkoztat, milyen okok vezethettek korai halálához. Horváth Mária írta egyik levelében: „Saját emlékeimben csak néha merül fel Zsirai fájdalmas arca, erőlködő kézmozdulata, szókeresése”.

Zsirai korán találkozott a gyász fájdalmával. Kisöccse és édesanyja korai halálát gimnazista korában követte édesapja elhunytja is. Így gyámot neveztek ki mellé az akkori törvények szerint: a mihályi Pintér Józsefet mint legközelebbi tekintélyes rokont. „Miklós bátyánk”-nak szólították a rokonok a neves nyelvészt is. Emlegette, hogy otthon ő sötétben is hazatalálna falujában. Amikor földije, a mihályiak meglátogatták budai otthonában, szívesen fogadta őket, kérdezve tőlük, mi újság van otthon.

1937. június 29-i érettségi találkozójukon (Sopron, Evangélikus Líceum) azt írta magáról az ilyenkor szokásos bemutatkozó összegzésben: „egészségem kifogástalan”. Az 1930-s évek második felében valósult meg régi álma: családi házat építhettek tágas